

Байка як знання (на прикладах творчості Євгена Гребінки)

У статті простежується еволюція жанру байки в світовій та українській літературі. Зосереджено особливу увагу на поетикальному наповненні гребінківських байок.

Ключові слова: байка, алегоризація, іносказання.

В статье отслеживается эволюция жанра басни в мировой и украинской литературе. Сосредоточено особое внимание на поэтикальном наполнении басен Е.Гребенки.

Ключевые слова: басня, алегоризація, иносказание.

The article discovers the evolution of a genre of a fable in the all-world and Ukrainian literature. Special attention is focused on the poetical content of the fables of E.Grebinka.

Key words: fable, alegory, parable.

Мистецтво й наука являють собою дві різні, незалежні між собою, але рівноцінні категорії досвіду. Знання й досвід, отримані з літературних текстів, – унікальні. Перефразовуючи Т.С.Еліота – автора теорії цілісності світосприйняття, – художній текст – це злиття емоції та думки [3, с. 293]. Тому будь-який художній текст раціонально розглядати як особливу форму знань, – своєрідну форму існування життєвого досвіду. К.Брукс у своїй книзі "Добре зіпплена урна" (1947) пише: "Мова науки – це мова абстрактних символів, які не змінюються під семантичним пресом контексту. Наукові терміни – це чисті (або ті, що тяжіють до чистоти) знаки. Їх значення встановлені заздалегідь. Їх не слід псувати, надаючи їм нових значень... В руках же поета (чи письменника взагалі – Т.С.) слово повинне сприйматися не окремою, самостійною часткою смислу, а його потенцією – вузлом, гроном значень" [1, с. 219]. У такий спосіб ученим підкреслена тут ще й конструктивна сила мистецтва.

Проектуючи ці теоретичні викладки на жанр байки, слід щонайперше констатувати: ще за езопівських часів (VI–V ст. до н.е.), а згодом – федрівських (I ст. н.е.), далі – лафонтенівських (XVII ст.) і сквородинівських (XVIII ст.) у літературній формі байки сформувалися певні особливості та мотиви, знання яких допомагає й нині збагнути естетичну природу жанру, оцінити саму байку та зрозуміти істину, яка в ній закладена.

Найочевидніша ознака жанру – легка текстова запам'ятовуваність. Тому отримане розуміння закладеного в байку змісту зберігається постійно. Це – результат зображення якого-небудь факту у вигляді гострослівної сентенції, що оголює його суть і відкидає несуттєве. Для досягнення довготривалого ефекту творець байки намагається вийти за межі звичних мовних кліше, використовуючи специфічні мовні прийоми, в тім числі й метафори та незвичні синтаксичні звороти. При такому поєднанні байка відразу ж створює враження тексту, що захоплює читачку увагу та є гідним цієї уваги.

Інша специфічна жанрова ознака – одночасна текстова простота й глибина. Це можна назвати ілюзією простоти. На поверхні зміст твору цілком зрозумілий і легко засвоюється:

Я бачив, як пшеницю мили:

То щонайкраще зерно

У воду тільки плить, якраз пішло на дно,

Полова ж, навісна, пливе собі по хвилі.

(Є.Гребінка. "Пшениця") [2, с. 27].

Одночасно байка проголошує глибокі життєві істини, в розумінні яких далеко не всі доходять до кінця. Байка "Пшениця", наприклад, одночасно є констатацією життєвого факту, інтерпретацією відомого біблеїзму "відсіяти зерно від полови" та розширеним переспівом народної паремії "повний колос додолу гнеться, а порожній – угору пнеться".

Цікавий ще один жанровий парадокс байки полягає в тому, що вона одночасно є носієм і конкретного, і всезагального характеру:

У лузі Маківка весною зацвіла,

Проміж других квіток як жаром червоніла;

До єї раз у раз літа бджола,

Бабок, метеликів над нею грає сила.

Пройшов день, два, і з неї цвіт опав,

І маківка осиротіла;

Бджола на іншій квітці сіла,

Ту погань метелів мовби лихий забрав.

("Маківка") [2, с. 29].

Конкретна життєва ситуація, зображена в тексті, переростає в універсальний принцип споживацького ставлення до життя. Метафорична маківка – до пори до часу джерело живлення, натхнення й задоволення, якого на всіх вистачає. Але коли, згідно з дією законів циклічного часу, це

джерело міліє й пересихає, про нього всі забувають. Знаходяться інші функціональні еквіваленти метафоричній маківці. Навіть коли в байці використовується прямий, а не переносний смисл, він дотичний до всієї категорії аналогічних явищ і засвідчує про загальну тенденцію. Виходить так, що байка – це аналіз постійно повторюваних життєвих ситуацій, і в такій якості вона співвідносна з усіма прикладами зображених у різних ракурсах соціальних явищ. Деякі гребінківські тексти вражають точністю, глибиною осмислення цих явищ й водночас афористичністю висловлювання осмисленого:

Хто хоче полюбить суддю грошозаплота,
Про його розпитай панів,
А не питай у простого народа.
("Зозуля та Снігир") [2, с. 26].

Або: Ох! Поти жевжики вчащали,
Поки всі ягоди на вишні обдзюбали –
Тепер до бідної ніколи не летять.
("Горобці да Вишня") [2, с. 28].

Відповідно до дії законів жанру зміст байки структурується не лише на абстракціях, а й (можливо навіть частіше) на образах. Євгена Гребінку за пристрасть до точного відтворення соціальних типажів можна назвати людинознавцем. Його байки не лише опираються на образи й метафори як засоби зображення, а й точно передають конкретику людських дій, типовість психологізованих персонажів таких як хижак, грішник, ледацюга, пустобріх, дурень, боягуз, марнославець... Ці типажі власне й складають образну систему байкарської збірки Є.Гребінки "Малороссийские приказы" – першої книги, виданої в Петербурзі, яка стала повноцінною перепусткою для входження автора в справжнє літературне життя.

Узагальнено про образну систему гребінківських байок можна сказати, що вона підпадає під дві категорії – реалізму й алегоризації. Буквальний (той, що прочитується навіть поверхово) рівень простих життєвих історій характеризується абсолютною правдоподібністю (життєвістю). Але художній прийом іносказання за правилами чистоти жанру – все-таки домінуючий. У самому значенні слова "іносказання" (з грецької – "кидати поруч") передбачається те, що за буквальним смислом стоїть ще щось, – а це основний метод алегоризації. Байки "Сонце да вітер", "Сонце да Хмари", "Гай да Сокири", "Верша да Болото", "Будяк да Конопличка", "Лебідь і Гуси", "Рожа да Хміль", крім антиномічності образного наповнення, відзначаються ще й оповідними особливостями. Такі особливості являють собою класичний зразок правил, за якими складаються народні оповідання, в тім числі з опорою на архетипи.

Мав рацію О.Потебня, сформулювавши про байку в своїх лекціях з теорії словесності таку аналітичну формулу: мета байки – "бути постійним присудком мінливих підметів" [5, с. 53]. Новий тип байки – дотепно-іронічної, галантною, вишуканою за своєю віршованою формою, – що відповідала естетичним засадам раціоналістичного Просвітництва, звів, як відомо, в читацький вжиток французький поет Лафонтен (1621–1695). З утвердженням в українському письменстві перших десятиліть XIX ст. просвітительського реалізму на засадах цієї художньої неотиповості продуктивно працюють у заявленому жанрі Б.П.Білецький-Носенко, П.Гулак-Артемівський, Л.Боровиковський та Є.Гребінка. Кращі традиції постлафонтенівської байки продовжили на українському культурологічному терені саме вони. Взагалі ж історія світової та української літератури знає потужний шерег видатних постатей, що своєю творчістю утвердили та розвинули цей жанр: Дж.Гей і Е.Мур – в Англії; Й.Х.Готшед, Х.Геллерт – у Німеччині; Д.Кантемір, В.Тредіаковський, О.Сумароков, М.Херасков, І.Хемніцер, І.Дмитрієв, І.Крилов – у Росії; І.Красіцький, С.Трембєцький, А.Міцкевич, А.Фредро, Я.Леманський – у Польщі; А.Й.Пухмаєр, К.Чапек – у Чехії; П.Славейков – у Болгарії; А.Доніч, Г.Александреску – у Румунії; Е.Штейнбарг – у єврейській літературі...

У цьому контексті доречно характеристика байкарської творчості Є.Гребінки І.Я.Франком: він "... йшов шляхом, прокладеним в російській літературі Криловим, але йшов досить самостійно, не наслідуючи Крилова, вносячи в свої байки український пейзаж і світогляд українського мужика" [9, с. 373].

Оцей світоглядницький фактор це потреба постійно враховувати у спробах реалізації аналітичного бачення байкарських текстів Є.Гребінки, мотиваційне наповнення яких має демократичні витoki. Байки "Цап", "Ячмін", "Ведмежий суд" – яскраве цьому підтвердження. Оригінально письменник зреалізував так звані вічні мотиви: мудрості й глупоти, брехні й ошуканства, страху й показної сміливості, альтруїзму й споживацтва, правди й кривди, беззахисності та цілковитої залежності, безвиході. В текстах, мотиваційно наповнених категоріями морального, етичного, духовного змісту, особливо відчутна авторська присутність. "Постійна присутність байкаря відчувається майже завжди, особливо в моралізаторському зачині або в заключному висновку, забарвлюючи твір лукавою іронією та визначаючи авторське ставлення до зображуваного, приховане інколи вдаваною наївністю начебто безсторонньої розповіді" (С.Зубков) [4, с. 13].

Талановитим зображенням широкого діапазону суспільних явищ та взаємостосунків Євген Гребінка як байкар відтворив рольові моделі сімейного, етнопобутового, виробничого, громадського людського життя. Його байкарська творчість постійно матиме свого читача, бо в ній – широка панорама мудрості, народної філософії, алегоричності мислення.

1. Brooks C. "The well through urn: Studies in the structure of poetry" / C. Brooks. – N.Y., 1947. – XIV, 300 p.
2. Гребінка Є. Вибрані твори / Є. Гребінка. – К. : Дніпро, 1980. – 368 с.
3. Elliot T. S. Andrew Marvell / T. S. Elliot // Elliot T. S. Selected essays, 1917–1932. – L. ; N.Y., 1963. – P. 293.
4. Зубков С. "Євген Гребінка". Вст. ст. / С. Зубков // Євген Гребінка. Твори. – К. : Дніпро, 1980. – С. 13.
5. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 634 с.
6. Словарь Библейных образов. – С.-Петербург. : Библия для всех, 2005. – 1423 с.
7. Современное зарубежное литературоведение : энциклопедический справочник. – М. : Интрада, 1999. – 319 с.
8. Федр. Байки / Федр. – К. : Дніпро, 1986. – 158 с.
9. Франко І. Я. Літературно-критичні статті / І. Я. Франко. – К. : Держлітвидав України, 1950. – С. 373.